

УДК 811.16

Беценко Т. П.

МОВА ФОЛЬКЛОРНИХ ПІСЕННИХ ПАМ'ЯТОК У НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ СТУДІЯХ СВІТЛАНИ ЯКІВНИ ЄРМОЛЕНКО

У статті розглянуто науковий доробок С.Я. Ермоленко, присвячений висвітленню проблем мови фольклорно-пісенних пам'яток. Схарактеризовано досягнення вченого в означеній галузі наукових знань. Осмислено внесок дослідника в розбудову вітчизняних лінгвофольклористичних студій.

Ключові слова: фольклор, мова фольклору, фольклорний стиль, школа лінгвофольклористики, природа фольклорного слова.

Беценко Т. П. Язык фольклорных песенных памятников в научно-исследовательских студиях Светланы Яковлевны Ермоленко. – Статья.

В статье рассмотрен научный потенциал С.Я. Ермоленко, посвященный освещению проблем языка фольклорно-песенных памятников. Охарактеризованы достижения ученого в указанной области научных знаний. Осмыслен вклад исследователя в развитие отечественных лингвофольклористических студий.

Ключевые слова: фольклор, язык фольклора, фольклорный стиль, школа лингвофольклористики, природа фольклорного слова.

Betsenko T. P. Language of folk song songs in research studios Svetlana Yakovlevna Ermolenko. – Article.

The scientific potential of S. Ya. Ermolenko, devoted to the illumination of the problems of the language of folklore and song monuments, is considered in the article. The achievements of the scientist in this field of scientific knowledge are characterized. The researcher's contribution to the development of national linguistic and folklore studios is meaningful.

Key words: folklore, language of folklore, folklore style, school of linguo-folklore, nature of the folklore word.

Мова народнопісенної творчості є глибинною духовною субстанцією, що засвідчує ментальну природу етносу, образ думок етномовців, дух народу в цілому. Вивчення мови народнопісенного фольклору становить суттєву основу наукового доробку доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України С.Я. Ермоленко. Праці С.Я. Ермоленко – істотний внесок у формування та подальший ґрунтовний розвиток не тільки вітчизняних, а й слов'янських лінгвофольклористичних студій.

Науковий доробок С.Я. Ермоленко уже був предметом наукових розвідок [1]. Сьогодні потребують докладного вивчення лінгвофольклористичні студії вченого, що мають важливе значення для осмислення українознавчої філологічної науки як окремішньої, самостійної галузі досліджень.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати внесок С.Я. Ермоленко в розбудову школи лінгвофольклористики у вітчизняній мовознавчій науці.

Основне завдання вбачаємо в тому, щоб висвітлити наріжні погляди вченого на сутність мови народнопісенних пам'яток.

Мова фольклорних зразків – автентична, оригінальна за своїми ознаковими характеристиками. У ній вкорінений дух народу, національні традиції слововживання. В україністиці питання мови народної творчості розглядав О. Потебня. Фактично С.Я. Ермоленко стала продовжувачем в Україні лінгвофольклористичних студій О. Потебні, І. Франка, М. Сумцова, П. Житецького...

Найбільш масштабно погляди С.Я. Ермоленко на природу фольклорно-пісенного слова викладено в монографії «Фольклор і літературна мова» (1987) та численних публікаціях.

Суттєво, що ідеї цього монографічного дослідження зародилися ще в доперестроєвий період – у час тоталітарного режиму, коли переслідувалася самобутня національна мовотворчість, знецінювалася національна культура, зневажалися монокультурні традиції етносу.

Науково-дослідна діяльність С.Я. Ермоленко в царині лінгвофольклористичної думки зумовила інтерес вітчизняних учених до глибин народнопоетичної мови. Власне, С.Я. Ермоленко стала на чолі сучасної лінгвофольклористичної школи, підготувавши ціле покоління вчених-лінгвофольклористів, що є її суттєвим внеском у розбудову українознавчих студій.

Поява монографії С.Я. Ермоленко «Фольклор і літературна мова» зумовила розквіт лінгвофольклористичної думки в Україні. Нині працю Світлани Яківни Ермоленко осмислюємо як новий погляд на мову народної пісенної творчості, що становить фрагмент (своєрідний зріз) загальнонаціональної мови і засвідчує природу мовного організму у власне етнічному аспекті. У монографії дослідниця окреслила коло актуальних для лінгвофольклористики проблем, що значущі і для сьогодення. Це, зокрема, проблеми наддіалектного характеру фольклорного мовлення, розуміння фольклорного мовлення як різновиду художнього стилю, виокремлення народнопісенності як стилістичної категорії сучасної літературної мови, типології мовнообразних засобів текстової організації народнопісенної творчості; варіативності/варіантності фольклорного слова, існування народнопоетичних констант (універсалій); трактування фольклоризму як живого компонента сучасної української літературної мови, виділення способів трансформації фольклорно-пісенних словоо-

бразів в індивідуально-авторській мовотворчості, декодування фольклорно-пісенного тексту та ін. Це тільки деякі з численних проблем, які порушила С.Я. Єрмоленко в означеній розвідці.

Які ж слухні думки висловила С.Я. Єрмоленко стосовно розуміння взаємозв'язків фольклору і літературної мови? Найперше, що «літературна мова, співвідносячись із певною діалектною основою, розвивається на народнорозмовному наддіалектному ґрунті» [6; 12]. Фактично встановлена і визнана потенційна властивість літературної мови – використання народнорозмовного елемента як базового для розвитку найвищої мовної форми. Дослідниця довела, що народнопісенній мові в цілому теж притаманний наддіалектний характер, і переконала, що «народнопісенний характер української мови виявляється не тільки в тому, що виразні діалектні особливості нейтралізуються або що спостерігається міграція слів з одного територіального різновиду мови в інший», а і в тому, що «народнопісенна мова прагне до тривалого збереження елементів давньої літературної мовної практики» [6; 13].

С.Я. Єрмоленко однією з причин стирання діалектних особливостей народнопісенної мови вважає факт «переживання» народної пісні митцем, художником слова, який бачив народний твір на широкому тлі літературної мови і часто продовжував його творення в нових варіантах [6; 15]. Дослідниця вважає, що процес олітературнення народнопісенної мови був характерний для фольклористичної практики ХІХ – поч. ХХ ст., а в період масового поширення і засвоєння літературно-мовних норм він ще більш інтенсифікується. Наявність діалектних особливостей у фольклорному матеріалі може свідчити не тільки про локальне походження твору, не тільки про те, що він не встиг вигладитися в процесі побутування, а й про стилістичне використання діалектизмів у народнопісенній мові [6; с. 15]. С.Я. Єрмоленко слушно резюмує, що «подібно до літературної мови, яка конкретно існує, але не має певного просторового вияву на території побутування національної мови, фольклорний звід теж не належить тільки якомусь просторові й часу. Це своєрідне наддіалектне узагальнення, хоч у ньому й більше місцевих нашарувань, завдяки усній формі побутування фольклорних творів (виділення наше. – Т.Б.). Взаємодія фольклорної мови з літературною не обмежується сферою усного мовлення. З'явившись у зафіксованій на письмі формі '...', ця мова теж впливає на літературну практику, зумовлюючи появу варіантно-синонімічних засобів вираження, і на розвиток стилістичної системи української мови» [6; 22]. Отже, С.Я. Єрмоленко провадить суттєву думку про взаємозбагачення, взаємовплив двох реалій мовної дійсності – діалектної та літературної форм мови, їхнє співіснування, співобмін.

Дослідження наддіалектної природи фольклорної мови привело до розуміння фольклору як окремого різновиду художнього стилю. Висловлена думка про фольклорне мовлення як різновид художнього стилю міцно закріпилася в колі стилістів і набуває все більшого поширення.

Показово, що С.Я. Єрмоленко докладно диференціює ознаки мови фольклору та жанрів художньої творчості. Дослідниця підсумовує, що «естетична функція мови у пісенно-літературній художній традиції і естетична функція в фольклорі мають свою специфіку» [6, с. 30]. Так, на думку вченого, фольклор «має психологічну константу, тоді як художньо-літературне слово, представлене виразними індивідуальними стилями, «завуальовано» виявляє психологічну константу національної літератури: змінне, індивідуальне превалює над спільним, загальним. Та й сама специфіка художнього стилю – це пошук свого бачення, своєї інтерпретації, тобто психологічна основа художньої літературної творчості виступає щоразу як змінна. Мова традиційного фольклору, навпаки, прагне до відображення бачення колективного, спільного, того, що легко запам'ятовується, передається усталеними формулами, символами, за якими відчувають творець – народ» [6, с. 30].

Суттєво, що С.Я. Єрмоленко визначає існування народнопісенності як категорії сучасної літературної мови і вважає, що ця категорія утвердилася разом з мовною практикою Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. На думку вченого, категорію народнопісенності формують народнопісенні порівняння, епітети, характерні звертання, особливий народнопісенний словотвір. А «сучасний рівень вивчення мови фольклору, його поетики зумовлює більш глибокий і всебічний аналіз фольклоризмів, оцінку їх статусу, ролі в еволюції художнього стилю літературної мови» [6, с. 34].

С.Я. Єрмоленко звертає увагу на потребу виділення фонетичних варіантів лексем, засвідчених у текстах народних пісень, адже «звукова форма певною мірою відбиває незвичність, особливість пісенного мовлення порівняно з нейтральним стилем літературної мови. За походженням ці фонетичні варіанти є діалектизмами» [6; 34].

Таким чином, варіантність звуків, словотвірних, лексичних та інших форм слів є також суттєвою ознакою категорій народнопісенності.

Отже, С.Я. Єрмоленко належить обґрунтування категорії народнопісенності і окреслення її загальних ознак, що важливо для розуміння мови фольклору як окремого стильового різновиду.

Світлана Яківна Єрмоленко приділяє увагу розглядові лексико-естетичних словотвірних варіантів слів і виводить певні закономірності їхнього функціонування у фольклорних текстах. Особливої уваги заслуговує аналіз синтаксичної організації мови фольклорно-пісенних зразків. Дослід-

ниця виділяє діалогізацію фольклорно-пісенного тексту як його характерну ознаку; встановлюючи, що «діалог, як правило, асоціюється з драматичною природою пісні. Через нього передається безпосередність вияву емоційного стану; він містить не широкі описові картини, а лаконічні характеристики, виражені мінімальними поетичними фразами» [6; 95]. Відзначає, що особливість народнопісенних діалогічних структур – в активній стильовій ролі паратаксисту (там само); звертаючи увагу на повтор як типовий композиційний прийом пісенної мови, С.Я. Єрмоленко зафіксувала інші суттєві конститутивні риси фольклорно-пісенної мови, що характерні для її синтаксичного рівня: «У синтаксисі народних пісень взаємодіють два процеси: з одного боку, розгортання синтаксичних конструкцій '...', з другого – стиснення, ущільнення змісту ритмічно організованої пісенної строфи внаслідок еліптичної будови простих і складних речень» [6, с. 98]. Зазначене є підставою для того, щоб визнати факт гнучкості і пластичності фольклорної мови, її гармонійне впорядкування.

С.Я. Єрмоленко порушила питання про культурно-історичний і мовокраїнознавчий статус фольклоризмів, окресливши поняття фольклоризму як окремої мовнознакової величини народнопісенного континууму. Фольклоризм виступає стрижневим елементом народнопісенної мовної системи. Осмислення фольклоризму як самостійної значущої величини дає підстави виділяти народнопісенний стиль мови. На думку вченого, статус мовокраїнознавчої одиниці фольклоризм має завдяки його властивості як знака мовної дійсності бути пов'язаним з життям і культурою народу. Усе це слугує підтвердженням, що лінгвофольклористична діяльність ученого – різновекторна і багатогранна.

Світлані Яківні Єрмоленко вдалося довести, що літературна мова постійно перебуває в русі; новаторство в мові художньої літератури існує в діалектичній єдності з традицією, з тією художньою пам'яттю, яку зберігає мова традиційного фольклору, мова класичної літератури. Фольклорна пам'ять в її відповідному мовному вираженні продовжує своє життя як функціонально активний феномен. Сучасна мовно-художня практика дає нам зразки художніх текстів, цілком побудованих у формі народних переказів, легенд, балад тощо. Дослідниця переконує, що фольклоризми як стилістична категорія не залишаються незамінними в системі стилістичних засобів літературної мови. З народної пісні до літературної мови і знову до народної пісні переходить мовно-естетична традиція. Мова фольклору – не лише надійний матеріал для пізнання життя, історії, культури народу, а й цінне джерело для дослідження мистецтва слова, поезії мови.

Питанням мови фольклору С.Я. Єрмоленко приділила увагу і в іншій праці – в «Нарисах з української словесності» (1999) (розділ «Спочатку була пісня...»). Дослідниця виклала міркування щодо природи народнопісенної мовної естетики і її виховної сили: «Здавна в народнорозмовній мові вироблялися словесно-виражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу. Вони ставали основою народнопісенного словника, словника інших фольклорних жанрів» [6]. Звернула увагу на таку властивість народнопісенної мови, як нормативність: «Народнопісенна норма, так само як і загальнономовна, є динамічною системою з властивими їй варіантами, з явищами, що нагадують оціоналізми або новотвори в мові художньої літератури '...'. Народнопісенна мова має і свою синтаксичну норму '...'. Фольклорна лексична норма розширює можливості звукових, фонетичних варіантів слова, робить фонетичну оболонку слова рухливою, семантично й стилістично вагомою, експресивною» [6, с. 24].

Окремо С.Я. Єрмоленко подала зразки аналізу колісанки, веснянки, історичних, чумацьких, заробітчанських, весільних, ліричних пісенних зразків.

Увага приділена словотвірним, лексичним, синтаксичним, художньо-образним особливостям мовної організації різножанрових фольклорних текстів.

Сконденсованим і містким є розділ «Варіативність народнопісенного тексту». Показово, що С.Я. Єрмоленко наголошує на існуванні часових і просторових варіантах як характерній прикметі народнопісенного тексту, підкреслюючи, що мовні відмінності, зміни у варіантах свідчать про генетичну основу пісні, її поширення на різних територіях та ін.

Варіативність народнопісенного тексту дослідниця пов'язує із семантичним варіюванням в мовній дійсності взагалі: «У мові на позначення того самого змісту існують різні формальні засоби, кожен із своїми складниками семантики, зокрема й стилістичної. Завдяки можливості вибору взаємозамінних засобів забезпечується гнучкість мови як комунікативної системи – потенційного джерела виникнення лексично-семантичних варіантів» [6, с. 126].

Як підкреслює С.Я. Єрмоленко, пісенний текст перебуває в русі, в динаміці. Поетична форма, поетична формула створюють стабільність, цінність тексту: «Пісенна формула як естетизований мовний зразок, сигнал упізнання, нагадування передається від виконавця до виконавця, відкриваючи можливості видозмінювати контекст, в якому ця формула фіксується» [6, с. 127]. Отже, дослідниця визначає формульність як конструктивну ознаку народнопісенного тексту. Разом із тим вказує на якісну ознаку формульності (стере-

отипності) в народних піснях – на естетичне наповнення (естетичний зміст) конструкцій.

Інша важлива думка, висловлена дослідницею, полягає в тому, що «варіанти одного пісенного тексту дають змогу ідентифікувати можливий первинний, вихідний текст, який із часом змінювався; перебудовувався, втрачав «прозорість логічних зв'язків» '...' [6, с. 128]. Народнопісенній мові властиві варіанти в межах формальної частини тексту: це лексико-семантичні видозміни, зокрема семантичні та синонімічні варіанти. На думку С.Я. Єрмоленко, для народнопісенного тексту характерна потенційна здатність до розгортання за рахунок синонімів і семантично варіантних конструкцій, що здійснюється навколо стрижневого поняття.

Зрештою, С.Я. Єрмоленко відзначила, що народна пісня протягом віків виробила своєрідний фонд асоціативної образності, що реалізується в наступності компонентів тексту. Конструктивну роль при цьому виконує семантичний паралелізм

і повтори». Учений аргументовано узагальнила: «Семантичне варіювання, багатоплановий семантико-синтаксичний паралелізм організують текст народної пісні і виступають його характерною стильовою ознакою» [6, с. 130].

Міркування С.Я. Єрмоленко про природу мови народної пісні, про специфіку організації народнопісенного тексту є основоположними для лінгвофольклористики. Ідеї, висловлені вченим, знайшли подальший розвиток у вітчизняних студіях.

Мова української народної пісенності в науковому вивченні Світлани Яківни Єрмоленко представлена як цілісна система, як окрема галузь наукових студій, як самобутній факт лінгводійсності, що заслуговує на різновекторне вивчення. Науковотворча думка дослідника не стирається із часом, а набуває все більшої ваги, ставши конструктивним вектором лінгвостилістичних розвідок.

Лінгвофольклористичні студії С.Я. Єрмоленко – ґрунтовний внесок у науково-дослідну вітчизняну парадигму.

Література

1. Беценко Т. Цвіт народнопісенного слова у науково-дослідних вимірах С.Я. Єрмоленко / Т. Беценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка / Відп. ред. академік НАН України В.Г. Складенко. – К., 2007. – С. 10–14.
2. Єрмоленко С. Варіативність народнопісенного тексту / С. Єрмоленко // Текст и методика его анализа. – Харьков, 1994. – С. 56–60.
3. Єрмоленко С.Я. Мова фольклору / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія. – 2000. – С. 32–325; 2004. – С. 353–354.
4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура / С. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Єрмоленко С. Пісні про Богдана Хмельницького в контексті фольклорних символів / С. Єрмоленко // Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж. – К. : Живиця, 1996. – С. 102–105.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – Київ : Наукова думка, 1987. – 242 с.